

Аляксандр КАВАЛЕНЯ, Вячаслаў ДАЊІЛОВІЧ

КАЛЫСКА БЕЛАРУСКАЙ ДЗЯРЖАЎНАСЦІ

(Полацку — 1150 гадоў)

Гісторыя беларускага народа багатая, гераічная і трагічная, насычаная не толькі цяжкімі выпрабаваннямі, што выпалі на яго лёс у працэсе фарміравання нацыі і набыцця дзяржаўнай незалежнасці, але велічнай і непаўторнай духоўна-культурнай спадчынай, якая з'яўляецца гонарам, упрыгожвае і ўзбагачае сусветную цывілізацыю.

У першых радках Асноўнага Закона нашай дзяржавы Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь невыпадкова падкрэслена: «Мы, народ Рэспублікі Беларусь, ...абапіраючыся на шматвяковую гісторыю развіцця беларускай дзяржаўнасці...» Між тым сталася так, што наша грамадства толькі з канца ХХ ст. актыўна будзе новую незалежную дзяржаву — Рэспубліку Беларусь. Менавіта гэта значна ўзмацняе грамадскую патрэбу вывучэння гістарычнага вопыту дзяржаўнага будаўніцтва, які мае глыбокія карані і непарыўна звязаны з часамі Полацкага княства.

Агульнавядома, што Полацк, — самы старажытны беларускі горад, бацька гарадоў беларускіх, калыска беларускай дзяржаўнасці. Па колькасці знакамітых асоб (дзяржаўных мужоў і асветнікаў, ваяроў і вучоных, дойлідаў і мастакоў) ён не мае сабе роўных сярод іншых гарадоў Беларусі: пачынальнік полацкай княжацкай дынастыі Рагвалод і яго дачка Рагнеда, чые нашчадкі сталі ўладарамі цэлага шэрагу еўрапейскіх краін; легендарны князь Усяслаў Чарадзеі, пры якім княства ператварылася ў моцную ўсходнееўрапейскую дзяржаву з развітой і адметнай культурай; знакамітая асветніца, першая ўсходнеславянская святая Еўфрасіння Полацкая і таленавіты майстра-ювелір, стваральнік нацыянальнага сімвала Беларусі крыжа Еўфрасінні Полацкай — Лазар Богша; выдатны ваенны і дзяржаўны дзеяч князь Андрэй Полацкі, які адстойваў суверэнітэт Полацкай зямлі ў часы Вялікага Княства Літоўскага; усходнеславянскі першадрукар Францыск Скарына, які выдаў Біблію на старабеларускай мове на 8 гадоў раней, чым яна была выдадзена на стараанглійскай мове; першы прыдворны паэт расійскіх цароў, выхаванцель будучага першага расійскага імператара Пятра I — Сімяон Полацкі і многія-многія іншыя.

Сёння Полацк — адзін з найпрыгажэйшых гарадоў нашай краіны, буйны прамысловы і культурны цэнтр, сапраўдная музейная і турыстычная «мекка» Беларусі. У ім больш за 80 тыс. жыхароў, працуюць каля 30 прадпрыемстваў, прызнанымі лідарамі сярод якіх з'яўляюцца «Полацк-Шкловалакно», «Тэхналіт-Полацк», «Мона», Полацкае вагоннае дэпо, Дом гандлю, «Полацкбудматэрыялы». У горадзе і раёне беражліва ахоўваюцца каля 130 помнікаў гісторыі, культуры і архітэктуры. Акрамя ўсяго — гэта важны сімвал беларускай нацыі і дзяржавы. І гэта ў першую чаргу звязана з яго багатай і слаўнай гісторыяй, якая не можа не выклікаць цікавасці і захаплення.

Разам з тым, высокі ўзровень сучаснага сацыяльна-эканамічнага і культурнага развіцця Полацка — несумненная заслуга яго працавітых жыхароў, інтэлі-

Полацк. Спаса-Еўфрасіннеўскі манастыр.

генцыі, вучоных і гарадскога кіраўніцтва на чале з А. Пазняком, якія займаюцца карпатлівай штудзённай працай, упэўнена і спакойна пацвярджаюць сваю любоў да роднага горада, берагуць і шануюць яго гісторыю, падтрымліваюць прывабны вобраз Полацка ў вачах беларускіх і замежных грамадзян.

Вялікая праца ў гэтым кірунку вядзецца ў Полацкім дзяржаўным універсітэце на чале з рэктарам, доктарам тэхнічных навук, прафесарам Д. Лазоўскім. Вельмі шмат робіць для захавання гісторыка-культурнай спадчыны Полаччыны загадчык кафедры айчыннай і ўсеагульнай гісторыі, кандыдат гістарычных навук, дацэнт Д. Дук, які сумесна з археолагамі Інстытута гісторыі НАН Беларусі плённа ажыццяўляе археалагічныя даследаванні на тэрыторыі горада.

Канечне, перад гісторыкамі стаяць задачы па ліквідацыі яшчэ існуючых «белых плям» у вывучэнні нашага мінулага. У сучасных умовах кіраўніцтва і калектыв Інстытута гісторыі НАН Беларусі імкнуцца актыўна развіваць інавацыйны напрамак сваёй дзейнасці: укараняць вынікі навуковых даследаванняў у гістарычную адукацыю, папулярызаваць дасягненні гістарычнай навукі, прапагандаваць гісторыка-культурную спадчыну. Наладжаны трывалыя сувязі з устаноўмі адукацыі, педагогамі і насельніцтвам канкрэтных рэгіёнаў. Дзейнасць вучоных-гісторыкаў накіроўваецца на сацыяльную інавацыйнасць, спалучэнне фундаментальных даследаванняў з практыкай, сувязь навукі з жыццём грамадства. Не абыдзена ўвагай вывучэнне праблем гісторыі Беларускага Падзвіння, у першую чаргу — старажытнасцей Полаччыны.

У адпаведнасці з Указам Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь А. Р. Лукашэнкі ад 17 снежня 2007 г. № 647 «Аб зацвярджэнні Комплекснай праграмы развіцця г. Полацка на 2008—2012 гады» ў Інстытуце гісторыі НАН Беларусі створана пастаянная дзеючая Полацкая комплексная археалагічная экспедыцыя на чале з загадчыкам цэнтра гісторыі даіндустрыяльнага грамадства, доктарам гістарычных навук, прафесарам В. Ляўко. У склад экспедыцыі разам з вучонымі інстытута ўключаны навукоўцы Полацкага дзяржаўнага ўніверсітэта, Нацыянальнага Полацкага гісторыка-культурнага музея-запаведніка.

У выніку праведзены археалагічныя раскопкі на тэрыторыі гарадзішча і пасада старажытнага Полацка (М. Клімаў), у гістарычным цэнтры горада (Д. Дук), а таксама археалагічныя даследаванні на іншых аб'ектах, якія ўваходзілі ў склад Полацкай зямлі: Віцебск і Друцк (В. Ляўко), пасяленчыя структуры акругі Полацка (М. Клімаў, Д. Дук) і акругі Мінска (Ю. Заяц, А. Вайцяховіч), курганных могільнікаў Полацкай зямлі (В. Ляўко, Д. Дук, А. Вайцяховіч, П. Кенька).

У 2011 г. выдадзены тэматычны зборнік «Вывучэнне археалагічных помнікаў на тэрыторыі Полацкай зямлі (да 1150-годдзя Полацка)», у якім прадстаўлены навішчыя напрацоўкі навукоўцаў Інстытута гісторыі Полацкага дзяржаўнага ўніверсітэта, Полацкага гісторыка-культурнага музея-запаведніка.

Вынікі даследаванняў сведчаць, што першапачатковым насельніцтвам полацкага гарадзішча прыкладна з VIII ст. да н. э. былі балты днепра-дзвінскай археалагічнай культуры. Дзесьці ў V—VI стст. гарадзішча засялілі носьбіты таксама балцкай культуры тыпу Банцараўшчыны-Тушамлі. Яны акрамя асваення гарадзішча заснавалі ля яго падножжа селішча. Пасля VI ст. плошча даславянскага Полацка складала каля 8 гектараў.

У канцы VIII—X стст. полацкае гарадзішча асвойвае славянскае насельніцтва культуры смаленска-полацкіх доўгіх курганоў, якое з'яўляецца заснавальнікам летапіснага «града» Полацка племяннога перыяду. Узаемаадносіны новага і аўтахтоннага насельніцтва хутчэй за ўсё мелі мірны характар, бо падчас даследаванняў якіх-небудзь слядоў ваеннага канфлікту не выяўлена. Дамінуючай у працэсе горадаўтварэння была славянская культура крывічоў-палачан. Археалагамі атрыманы бясспрэчныя сведчанні таго, што першае славянскае насельніцтва пражывала на гарадзішчы ў 780—820-х гг., раней першага летапіснага згадвання Полацка. У прыватнасці, падчас раскопак на гарадзішчы выяўленыя куфічныя дырхемы — сярэбраныя манеты Арабскага Халіфата, адчаканеныя не пазней 818 г., яны і патрапілі ў горад у 820—840-я гг. Дадзеныя радыёвугляроднага аналізу рэшткаў абгарэлай драўніны дазволілі вызначыць дату пачатковага славянскага засялення гарадзішча — 780 г.

Да X ст. на селішчы пачалі актыўна развівацца рамёствы, сляды якіх выяўлены археалагамі. У прыватнасці, вывучаны рэшткі ювелірнай майстэрні; старажытных сядзіб, якія складаюцца са зрубных дамоў слупковай канструкцыі і гаспадарчых пабудов (стайняў, хлявоў, свірнаў). З-за росту насельніцтва ўжо не хапала месца на селішчы, таму славяне заснавалі невялікія пасяленні на правым беразе Палаты. На месцы селішча ў канцы X ст. утварыўся вакольна горад Полацка, умацаваны драўлянай сцяной з вежамі і гароднямі (зрубнымі памяшканнямі для воінаў і складоў узбраення). Гэтая драўляная сцяна была пабудавана на невысокім вале, падножжа якога ўмацоўвалі камяні-валуны. Адна са старажытных скандынаўскіх саг — пра Тыдрыка Бернскага — змяшчае згадку пра каменныя сцены старажытнага Полацка. Нарэшце з вакольным горадам археалагі зафіксавалі ўмацаванні гарадзішча. Першапачатковы вал, насыпаны ў канцы X ст., неаднаразова падсыпалі, і ў выніку гарадзішча стала добра ўмацаваным цэнтрам, дзяцінцам. На гарадзішчы жылі князь з дружынай, разам з княжацкім дваром размяшчаліся сядзібы збройнікаў і ювеліраў.

Дынамічнае развіццё рамёстваў, умацненне ролі гандлю да канца X ст. прывяло да паступовага асваення новых тэрыторый на поўдзень на ворных палях, размешчаных на поўдзень ад вакольнага горада. Пазней утварыўся найбуйнейшы пасад пад назвай «Вялікі». Магчыма ўжо ў канцы X ст. узніклі першыя пасады — Запалоцкі пры вусці Палаты на яе правабярэжжы і Слабадскі на левым беразе Заходняй Дзвіны. У выніку развіцця пасадаў у другой палове XI ст. плошча горада павялічылася больш чым у 20 разоў!

Сярэднявечнае насельніцтва на тэрыторыі Полацкай зямлі досыць доўга прымлівалася язычніцкіх вераванняў, важнай асаблівасцю якіх было глыбокае шанаванне камянёў, крыніц, азёр, рэк і дрэў. Да прыняцця хрысціянства насельні-

кі горада хавалі памерлых на курганным некропалі. Полацк X ст. быў акружаны двума вялікімі некропалямі — т. зв. усходнім і паўночным. Плошча кожнага дасягала 50 гектараў. Паўночны курганы некропаль распасціраўся ад Запалоцкага пасада да Спаса-Еўфрасіннеўскага манастыра ўздоўж правага берага Палаты. Час яго разбурэння не вядомы, але хутчэй за ўсё гэта адбылося ў XVII ст. Усходні некропаль захаваўся да канца XVIII ст. Ягонныя курганы ў пісьмовых крыніцах XVII—XVIII стст. зваліся — «валатоўкі» і «горы Балгарэйскія». У такіх курганах хавалі і дружыннікаў з бліжэйшага княжацкага асяроддзя. Доказ таму — знаходка ў адным з разбураных курганоў жалезнага мяча X ст.

Першая хрысціянская абшчына з'явілася ў канцы X ст. У скандынаўскіх сагах маецца інфармацыя аб дзейнасці ў Полацкай зямлі ісландскага місіянера Торвальда Вандроўніка, які заснаваў старажытны манастыр — св. Іаана Прадцечы на Востраве, размешчаным на Заходняй Дзвіне.

Падчас княжання ў 1044—1101 гг. знакамітага Усяслава Брачыслававіча (Чарадзея) найбольш ярка фіксуюцца распаўсюджванне хрысціянства і яго падтрымка дзяржаўнай уладай. Распаўсюджваецца культ першых усходне-славянскіх святых Барыса і Глеба, устанаўліваюцца цесныя сувязі з Кіева-Пячэрскім манастыром. Пры раскопках сустракаецца вялікая колькасць прадметаў хрысціянскага культу (нацельныя крыжыкі, абразкі). Нараўне з новаўвядзеннямі, звязанымі з распаўсюджваннем хрысціянства, захоўваецца мноства язычніцкіх элементаў (насыпанне курганоў, выкарыстанне агню ў пахаваннях, рытуальная ежа і інш.) Хрысціянская царква вымушана была мірыцца з падобнымі праявамі і нават прыстасоўваць асобныя язычніцкія элементы да сваіх рытуалаў. Адбывалася т. зв. сінкрэтызацыя рэлігій, якая часам разглядаецца як дваяверства. Тым не менш, прыняцце і распаўсюджванне новай рэлігіі значна ўзмацніла культурныя і гандлёвыя сувязі з хрысціянскімі краінамі, атрымала распаўсюджванне царкоўнае будаўніцтва, пачало фарміравацца духавенства, якое было прадстаўлена адукаванымі і ўплывовымі людзьмі. Яскравы прыклад — першая святая зямлі беларускай Еўфрасінні Полацкая.

У Полацку XII ст. існавала больш за 10 культавых збудаванняў. Увогуле храмы Беларусі ўяўляюць самабытную інтэрпрэтацыю архітэктурных форм і мастацкіх стыляў, як Усходу, так і Захаду Еўропы. Чырвонай ніткай у гісторыі храмабудаўніцтва праходзіць архітэктурная спадчына старажытнага Полацка.

У сярэдзіне XI ст. быў узведзены велічны храм у гонар Сафіі — першы помнік беларускага манументальнага дойлідства. Ён стаў сімвалам палітычнай незалежнасці і магутнасці княства — у ім адбываліся найбольш важныя грамадскія падзеі: пасаджэнне на княжанне, абвяшчэнне вайны і міру, прысяга на вернасць князю, сустрэчы іншаземных паслоў, захоўваліся дзяржаўны архіў і казна, вялося летапісанне. За сваю шматвяковую гісторыю полацкі Сафійскі сабор неаднаразова разбураўся і адраджаўся падобна чароўнай птушцы Фенікс, сімвалізуючы моц духа Беларусі.

Найбуйнейшую ролю ў эканамічным жыцці адыгрываў гандаль. Полацк быў важным цэнтрам міжнароднага абмену ў маштабах усёй Усходняй Еўропы. Ён вяршыніставаў ва ўнутраным гандлі сваёй зямлі, у ім знаходзіўся значны па памерах рэгіянальны рынак. Полацк быў добра вядомы замежным купцам яшчэ з часоў знакамітага шляху «з варагаў у грэкі». Акрамя гарадоў Русі, ён падтрымліваў таксама цесныя сувязі з купцамі з краін басейна Балтыйскага мора: Скандынавіі і Германіі. У дамовах XIII ст. у якасці гандлёвага партнёра Полацка называецца нават галоўны горад Ганзейскага саюза — Любек.

У сярэдзіне XIII ст. пачаўся працэс інтэграцыі Полацкай зямлі ў Вялікае Княства Літоўскае. Гэты працэс быў паступовым і заняў працяглы час. У прыватнасці, удзельнае княства існавала яшчэ каля паўтара стагоддзя. Дзякуючы гэтай паступовасці зямля захоўвала шматлікія рысы свайго эканамічнага ўкладу, сацыяльных адносін, грамадска-палітычнага жыцця, сфарміраваныя яшчэ ў

эпоху яе незалежнасці. Такая пераемнасць — адна з найхарактэрных рыс гісторыі горада. Полацкае ўдзельнае княства з самага пачатку займала вельмі важнае месца ў сістэме земляў ВКЛ. Князямі становіліся толькі бліжэйшыя сваякі вялікіх князёў літоўскіх: браты, сыны, пляменнікі. Гэта былі такія значныя постаці агульнадзяржаўнага маштабу, як пляменнік Міндоўга Таўцівіл, брат Гедыміна Воін, сын Гедыміна Нарымонт (Глеб) і сын Альгерда Андрэй. Асабліва актыўнай з'яўлялася дзейнасць Андрэя Полацкага, які пасля смерці свайго бацькі, вялікага князя літоўскага Альгерда прэтэндаваў на вярхоўную ўладу ў дзяржаве і прыняў тытул вялікага князя полацкага. Аднак эпоха ўдзельных княстваў ужо адыходзіла ў мінулае, і Андрэй Альгердавіч стаў апошнім полацкім князем. Пачынаючы з часоў Вітаўта Полацкам кіравалі вялікакняжацкія намеснікі. Аднак і тады гэта былі слыннымя вяльможы дзяржавы, прадстаўнікі магнацкіх сем'яў, некаторыя з якіх насілі княжацкі тытул. Высокі статус намеснікаў быў яшчэ раз пацверджаны каля 1504 г., калі яны сталі называцца ваяводамі.

Гарантыі аўтаноміі Полацкай зямлі ў складзе Вялікага Княства Літоўскага замацаваны ў абласным прывілеі, які выдаў у канцы XIV ст. Вітаўт. У далейшым вялікія князі літоўскія, пераемнікі Вітаўта, пацвярджалі полацкі абласны прывілей і дапаўнялі яго новымі артыкуламі. Палажэнні прывілея адыгрывалі ў гісторыі Полацкай зямлі настолькі вялікае значэнне, што вядомы гісторык У. Пічэта нават назваў яго полацкай канстытуцыяй.

Мясцовыя воіны разам з прадстаўнікамі іншых гарадоў і земляў Вялікага Княства Літоўскага прынялі 15 ліпеня 1410 г. удзел у эпахальнай Грунвальдскай бітве. Полацкая харугва названа ў ліку 40 палкоў Вялікага княства, якія ў саюзе з польскім войскам разграмілі адну з наймацнейшых армій Еўропы — войска Тэўтонскага ордэна.

Вельмі важную ролю ў сацыяльна-эканамічным развіцці Полацка адыграла магдэбургскае права. Ён атрымаў яго ад вялікага князя літоўскага Аляксандра 4 кастрычніка 1498 г. адным з першых гарадоў на беларускіх землях, а ў Падзвінскім жа рэгіёне гэта быў увогуле першы выпадак. Аб устойлівасці і запатрабаванасці гэтага інстытута сведчыць тое, што полацкі магістрат працягваў функцыянаваць нават у 1654—1667 гг., калі горад знаходзіўся пад уладай расійскага цара. Полацк страціў магдэбургскае права толькі ў сувязі з уваходам у склад Расійскай імперыі.

Нельга не спыніцца і на яшчэ адным знакавым феномене полацкай культуры — бібліятэцы Сафійскага сабора XVI ст. Гэты вялікі кнігазбор уключаў літургічныя і філасофскія творы, біблейскія і новазапаветныя тэксты і кампіляцыі, сярод іх апакрыфічныя, гістарычныя працы, літаратурныя помнікі і многае іншае. Па колькасці кніг бібліятэка не саступала такім вядомым зборам славянскіх кніг у ВКЛ, як віленская вялікакняжацкая бібліятэка і бібліятэкі Супрасльскага і Слуцкага манастыроў.

Ператворэнне Полацка ў буйны адукацыйны цэнтр звязана з дзейнасцю езуітаў. Першая на тэрыторыі Беларусі езуіцкая школа была адкрыта менавіта ў гэтым горадзе ў 1581 г. па ініцыятыве вялікага князя літоўскага Стэфана Баторыя. Першапачаткова яна налічвала толькі 5 студэнтаў. Але ўжо ў 1605 г. стала сярэдняй школай (калегіумам), а затым і вышэйшай. Падтрымка дзяржаўнай улады, перадавы на той час спосаб выкладання спрыялі хуткаму павелічэнню колькасці студэнтаў. Ужо праз некалькі дзесяцігоддзяў іх налічвалася каля 170 чалавек. У процівагу ўсё больш папулярнаму Езуіцкаму калегіуму пры полацкім Богаяўленскім брацкім манастыры была заснавана свая школа. Пачатак ёй быў пакладзены ў 1633 г., калі браслаўскі земскі суддзя Савасьцяян Мірскі падаў «Багаяўленскай царкве палову плаца з правам пабудовы «школы для навукі дзецям хрысціянскім». Выкладанне адразу выйшла на высокі ўзровень. Аснову выкладчыцкага саставу склалі выпускнікі Кіева-Магілянскай акадэміі, сярод якіх быў і Сімяон Полацкі.

На жаль, сам Полацк, які даў свету першага ўсходнеславянскага кнігадрукара Францыска Скарыну, досыць позна атрымаў сваю друкарню. Яна працавала ў 1787 — 1820 гг. пры Езуіцкім калегіуме, а з 1812 г. — акадэміі. Пасля забароны ў Расійскай імперыі дзейнасці езуітаў уся маёмасць акадэміі перайшла Вышэйшаму піярскаму вучылішчу. Пры ім друкарня дзейнічала з 1824 па 1831 гг. Усяго з полацкай друкарні выйшла больш за 500 выданняў, якія ў асноўным насілі рэлігійны характар, але была і значная колькасць вучэбнай літаратуры. Тут выдаваўся і першы часопіс на тэрыторыі Беларусі «Miesięcznik połocki», які меў 6 раздзелаў: літаратурны, маральна-філасофскі, фізіка-матэматычны, гісторыі, крытыкі і літаратурных вестак. Выйшла 14 яго нумароў, якія адрозніваліся добрым афармленнем і зместам.

Дарэчы, у сучасным Полацку ў будынку Брацкай школы канца XVIII ст. дзейнічае вельмі цікавы і шыкоўны Музей беларускага кнігадрукавання, дзе экспануецца больш як 1500 прадметаў, якія расказваюць аб гісторыі беларускай кнігі (рукапіснай і друкаванай); дакніжных і кніжных формах, паперы, тэхніках ілюстрацыі, тыпах і відах друкаванай прадукцыі; беларускіх асветнікаў, чые жыццё і творчасць звязаны з выданнем кніг.

У час Айчынай вайны 1812 г. Полацк стаў месцам кровапралітных баёў расійскіх войскаў з напалеонаўскай арміяй. Па сённяшні дзень адзін з гарадскіх мастоў праз Палату завецца «Чырвоным». У 1850 г. у гонар герояў гэтай вайны быў узведзены велічны помнік з чыгуну і бронзы, які, на жаль, у 1930-я гады разбураны. Аднак да гонару палачан зусім нядаўна ён адноўлены.

Найцікавейшым выпрабаваннем для жыхароў, як і для ўсёй краіны стала Вялікая Айчынная вайна. Жорсткія баі пад горадам разгарнуліся ўжо ў пачатку ліпеня 1941 г. Нягледзячы на ўпартае супраціўленне савецкіх воінаў, фашысты захапілі Полацк. Пачаўся адзін з самых змрочных перыядаў у гісторыі Полаччыны. Захопнікі знішчылі 150 тыс. ваеннапалонных і мірных жыхароў, усе прадпрыемствы, культурна-асветніцкія ўстановы, 96 працэнтаў жыллёвага фонду. Але палачане не скарыліся. З лета 1941 г. разгарнулі актыўную барацьбу партызаны Полацкай партызанскай зоны. У горадзе дзейнічала патрыятычнае падполле. За здзейсненыя подзвігі Героямі Савецкага Саюза сталі І. Аляксееў, С. Жукаў, Л. Корнеў, С. Пашкевіч, А. Пісарэнка, З. Тусналобава-Марчанка, Л. Чаркас, В. Яронька, Т. Марыненка.

Памяць пра тых, хто абараніў свабоду і незалежнасць нашай краіны ў гады Вялікай Айчынай вайны, свята захоўваецца ў горадзе. Іх імёнамі названы вуліцы, дзейнічае Музей баявой славы, больш як тысяча экспанатаў якога расказваюць аб абароне, акупацыі і вызваленні Полацка ад нацысцкіх захопнікаў, партызанскім руху на Полаччыне, палачаных-удзельніках Вялікай Айчынай вайны. Указам Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь ад 29 чэрвеня 2009 г. горад узнагароджаны вымпелам «За стойкасць і мужнасць ў гады Вялікай Айчынай вайны».

Гісторыя Полацка настолькі багатая і разнастайная, што яшчэ застаецца шмат напрамкаў для яе навуковых даследаванняў. Таму на гэты год запланаваны працяг палявых археалагічных даследаванняў. Да юбілею прымеркаваны выхад фундаментальнай калектыўнай манаграфіі «Полацк» у серыі «Старажытныя гарады Беларусі»; правядзенне разам з гарадскім выканаўчым камітэтам, Полацкім дзяржаўным універсітэтам, Нацыянальным Полацкім гісторыка-культурным музеем-запаведнікам Міжнароднай навуковай канферэнцыі «Полацк і Полацкая зямля ў гісторыі і культуры Еўропы (да 1150-годдзя першай летапіснай узгадкі Полацка)», з удзелам вядомых айчынных і замежных даследчыкаў.

Пры фінансавай падтрымцы Беларускага фонду фундаментальных даследаванняў вучоныя Інстытута гісторыі НАН Беларусі разам з расійскімі калегамі плённа працуюць па выкананні шэрагу навуковых праектаў, прысвечаных полацкай гісторыі.

Так, антрапалагі інстытута на чале з загадчыкам аддзела антрапалогіі і экалогіі, доктарам медыцынскіх навук, прафесарам Л. Тэгакай распрацоўваюць праект «Антрапалогія старажытнага і сучаснага насельніцтва Полацкай зямлі». Ужо атрыманы сведчанні таму, што насельніцтва Полаччыны X—XIII стст. характарызаваўся адносна добрай для сярэднявечча дэмаграфічнай сітуацыяй, разам з тым працягласць жыцця сельскіх жыхароў у XVIII—XIX стст., у адрозненне ад сінхронных па часе груп з тэрыторыі Заходняй і Цэнтральнай Еўропы, была ніжэйшай.

Супрацоўнікі аддзела гісторыі Беларусі Сярэдніх вякоў і пачатку Новага часу на чале з яго загадчыкам, кандыдатам гістарычных навук, дацэнтам А. Грушам ажыццяўляюць праект «Фарміраванне пісьмовай культуры ў сферах камунікацыі і права Полацкай зямлі ў XIII — пачатку XVI ст.». Імі вызначана, што ў фарміраванні пісьмовай культуры Полаччыны можна вылучыць два этапы: канец X — першая палова XIV ст. і другая палова XIV — пачатак XVI ст. На першым этапе галоўным цэнтрам пісьменнасці была царква, па аб'ёме дамінавалі літургічныя пісьмовыя помнікі. У свецкай сферы дакументы існавалі ў асноўным у выглядзе карэспандэнцыі. На другім этапе пісьменнасць была ўключана і ў прававую сферу. Узнікненне прававых дакументаў, павялічэнне іх аўтарытэту, набыццё імі абавязковага статусу прывяло да сур'ёзных змен у арганізацыі ўлады і кіравання. Пісьменнасць падтрымлівала функцыянаванне інстытутаў улады, упарадкоўвала бюракратычныя метады працы, стала састаўной часткай адміністрацыйнай дзейнасці. Пашырэнне і рост значэння прававой пісьменнасці прывялі да з'яўлення «профільных спецыялістаў» — пісараў і дзякаў. Аб'ём іх работы павялічваўся па меры павялічэння відаў дакументаў. Полацк стаў адным з цэнтраў дзелавай перапіскі з замежнымі гандлёвымі партнёрамі. З'явіліся спрыяльныя ўмовы для рэцэпцыі ў Полацкай зямлі выдадзенага ў 1529 г. Статута Вялікага Княства Літоўскага. Пісьменнасць стварала мабільныя каналы абмену інфармацыяй паміж людзьмі аднаго грамадства, рознымі грамадствамі, пашырала веды.

За апошнія гады беларускімі вучонымі зроблены значны крок наперад у справе вывучэння гісторыі Полацка і Полаччыны. Вынікі найноўшых навуковых даследаванняў зноў і зноў пацвярджаюць багацце невычэрпнай крыніцы старажытнай мінуўшчыны гэтага рэгіёна, якая з'яўляецца адной са стрыжнёвых і асноватворных частак агульнабеларускай гісторыі. Пры гэтым можна з упэўненасцю сцвярджаць, што наперадзе чакаецца яшчэ нямала цікавых знаходак і адкрыццяў.

